

FETIŠKI ZABORAV U REPRODUKCIJI KAPITALIZMA

Fetish Forgetting in the Reproduction of Capitalism

APSTRAKT: *Kapitalistički zaborav nije obično brisanje delova prošlosti nego je struktura u opažanju sveta koja se reprodukuje i ima karakter fetiša (postvarenja). Prošlost se opaža kroz prizmu robe i profita. Razmotren je zaborav zločina kolonijalizma, uloga zaborava u globalizaciji, priroda savremenog mnemoničkog konstitucionalizma i pravno regulisanje sećanja u EU. Kapitalizam se pravda slavnom demokratskom prošlošću. Zaborav vlastitog nasilja ugrađen je u kulturu sećanja kapitalizma. Antitotalitarni diskurs je najviši službeni „ustav pamćenja” EU iz kog se izvode i sa kojim se usklađuju konkretnija službena pamćenja članica EU. Holokaust je pojmovna poluga kapitalističkog zaborava. To je selektivni zbirni pojam i metafora integrisanog sećanja na zločine fašizma i komunizma. Holokausta nema u službenom sećanju na zločine kapitalizma. Dominira institucionalizovano pamćenje zločina levice. Skrenuta je pažnja i na marginalizovano i oslabljeno sećanje levice. Izneti su razlozi zašto raspadnuta radnička klasa kao pocepana grupa nije kadra za organizovano i delatno pamćenje.*

KLJUČNE REČI: *fetiš, zaborav, sećanje, reprodukcija kapitalizma, antitotalitarni diskurs, Holokaust.*

ABSTRACT: *The capitalist oblivion does not include only plain erasure of the part of the past but is a structure of the perception of the world which is reproduced and has a fetish character (reification). The past is perceived through the prism of ware and profits. The forgotten crimes of com, the role of oblivion in globalisation, the nature of contemporary memory constitutionalism and memory laws in the EU are considered. Capitalism is justified through glorious democratic past. The forgetting of capitalism's own violence is embedded in the capitalist memory culture. The anti-totalitarian discourse is the highest official „constitution of memory“ in EU from which the official memories of the EU members are derived. The Holocaust is a conceptual lever of capitalist forgetting. It is a selective summary concept and*

1 todorunbg@ptt.rs

metaphor for the integrated memory of the crimes of fascism and communism. There is no Holocaust in the official memory of the crimes of capitalism. The institutionalized memory of Left crimes is dominant. In this paper the attention is drawn to the marginalized and weakened memory of the Left. Also, some arguments on the reasons why rotting working class as a torn group is incapable for organized and active memory are being suggested.

KEY WORDS: *fetish, forgetting, memory, reproduction of capitalism, anti-totalitarian discourse, Holocaust*

“Svako ko je ikada, sve do dana današnjeg, izlazio kao pobednik, korača u trijumfalnoj povorci preko tela onih koji su danas poraženi. Kao što je oduvek bilo uobičajeno, u trijumfalnoj povorci se nosi i plen. Taj plen se naziva kulturnim dobrima.Svoje postojanje ona ne duguju samo naporu genija koji su ih stvorili već i bezimеноm kuluku njihovih suvremenika. Nema dokumenta kulture koji istovremeno ne bi bio dokument varvarstva” (Benjamin 1974: 82–83).

Ako se već iz Benjaminovih reči da naslutiti sociološki pristup zaboravu vladajućih, onda je možda suvišno dodati da je moć generator hegemonog smisla već time što planskim zaboravom reguliše odnos važnog i nevažnog u prošlosti. Danas selektivno hegemono pamćenje važnih sadržaja iz prošlosti određuje izmenjena geopolitička situacija 21.veka. Izmenjeno je uticanje na međunarodni poredak i promenjeni ključni ideološki akteri međunarodnog poretka. Geopolitika je uzajamni odnos geografije i moći, a sinergija oba parametra reguliše hijerarhiju između država. Prati ih geoekonomska logika, širenje ekonomske moći. Svet nije globalna zajednica nego arena multipolarnog hijerarhijskog poretka moći: SAD, Kina, Rusija, EU. U njoj su sukobljene i nove digitalizovane industrije sećanja koje regulišu prošlost. Može li danas neko zamisliti rezoluciju Evropskog parlamenta o zločinima kapitalizma, ranijim i savremenim? Teško, uprkos dostupnim zapisanim dokazima. Dominira institucionalizovano pamćenje zločina levice. Zaborav vlastitih zločina ima važnu ulogu u reprodukciji kapitalizma. Levica ne može biti okrenuta samo vlastitoj prošlosti. Koliko god razvijala samorefleksiju, ista nije dovoljna. Treba raditi na anatomiji zaborava protivnika. Naivno je očekivati samorefleksiju od pobednika, treba otkrivati njegov zaborav. Zato što i kapitalizam traži smisao u prošlosti, udar levice na smisao protivnika je udar na zaborav kapitalizma.

Zaborav genocidne eksploatacije

U konvencionalnom smislu prošlost je narativna konstrukcija uslova za mogućnosti sadašnjice, a u dijalektičkom smislu je neodvojiva od sadašnjice. Prošlost i sadašnjica su isprepletene u složenom odnosu. Šta je prošlost, a šta je sadašnjica određuju materijalne borbe. Iza fasade sadašnjice mogu se uvek otkriti

zaboravljeni delatni momenti i biti aktuelizovani. Zato i nije zadatak istoričara rekonstruisanje prošlog nego da u načinu povezivanja prošlog i aktuelnog prepozna karakter vlasti i da, upozoravao je Benjamin, nagovesti mogućnost društvenog oslobađanja.

Nije dovoljno samo podsetiti na vezu između skrivenog rasističkog nasilja s jedne i slavni prekomorskih otkrića, brzog ekonomskog rasta i čuvenih ustavnih povelja kapitalističke države s druge strane. Treba dodati da je ista bila strukturalna. Istoričar H. Zinn (*Zinn*) je pokazao da je italijanski moreplovac K. Kolumbo (*Colombo*) u službenom američkom pamćenju oslobođen veze sa evropskim kolonijalizmom, pretvoren u vizionara, amerikanizovan i postao osnova slavne istorije SAD. U realnosti Kolumbovi ciljevi su bili zlato i robovi, a posledica njegove misije bio je genocid (Zinn 20013: 2–4). Drugi istoričar iz Teksasa, Č. Holm, pokazao je prirodu prve kapitalističke globalizacije od 17. do 19. veka (Holm 2014) čiji je krvotok bila trgovina robljem na globalnom tržištu Evrope, Afrike i SAD. Brodovi su iz kolonija nosili robu u Afriku, tamo kupovali robove, prodavali ih i preprodavali. Ropstvo je bilo temelj ekonomije velikih sila sve do 1870-ih. Prvi robovi stigli su u Virdžiniju početkom 17. veka. Navodeći Marksovu (*Marx*) ocenu da bez robova ne bi bilo pamuka ni moderne industrije, sociolog sa Prinstona M. Desmond je pokazao da je ropstvo bilo temelj rasta američke privrede u 19-om veku (Desmond 2019) zahvaljujući pamuku koji je u 19-om veku bio ono što je nafta bila u 20-om. U rasističkom kapitalizmu bum pamučne ekonomije na plantažama juga SAD počivao je na radu crnih robova. Svetska trgovina robljem nije samo negirala slobodu crnih nego je stvarala sreću belima. Naporedo sa robovima izvožena je kultura i religija. Najbogatija francuska kolonija, najveći izvor kafe i šećera, bila je na Karibima (Holm, 2014:19–20). Na Haitiju su se širile ideje Američke i Francuske revolucije. U toku 18. veka trgovci robovima su iz Afrike samo na Karibe prevezli oko 3 miliona robova. Mnogi su umirali, tada je smrt bila mnogo poželjnija od života. Slavna **Deklaracija o pravima čoveka i građanina** nije obuhvatala crne robove. Zbog toga se Haićanska revolucija robova zbilja na ostrvu Santo Domingo, francuskoj koloniji, centru atlantskog robovskog sistema. Iako su jakobinci u Konventu februara 1794. ukinuli robovlasništvo u svim francuskim kolonijama (Glied 2008), Napoleon je poslao vojsku 1801. da uguši nemire i učvrsti ropstvo na Karibima (Holm, 2014: 22– 23). Međutim, Haićani su u revoluciji 1804. ukinuli ropstvo i proglasili nezavisnost. Karipska republika bila je prvi uspešni revolt radnika, robova i slobodnjaka, u savremenoj istoriji (Holm, 2014: 24), inspiracija abolicionizma, začetak crne internacionalističke revolucionarne tradicije.

Prikazujući slično kolonijalno iskustvo u Indokini, singapurski politikolog O. Ins (*Ince*) izričito tvrdi da su svečane liberalne ideje nerazdvojive od surovog imperijalnog konteksta kolonijalizma. Treba dekonstruisati sponu između liberalne političke ekonomije u britanskoj metropoli i nasilja istog kapitalizma u kolonijama. Da li je samo kolonijalni kapitalizam bio despotski, dok je metropolski bio uzorni obrazac pravne države? Represivna tolerancija neoliberalizma ne zabranjuje ova jeretička pitanja, ali ih marginalizuje. Hegemona kultura sećanja ne kreće se oko ekonomske nego oko kulturalističke matrice, diskursa koji razdvaja Nas civilizovane i kolonijalnog Drugog. Simboličko isključivanje kolonijalnog

subjekta iz granica slobode i prava metropole vidljivo je u britanskoj misli od Dž. Loka (*Locke*) do Dž. S. Mila (*Mill*) (Ince, 2016: 3). U sklopu imperijalne arogancije i zaborava vlastitog nasilja nastale su kako rane apologije liberalizma, tako i savremena pravdanja imperijalizma. Kolonijama se uskraćuje dostojanstvo i autonomija na čemu insistira metropolski liberalizam kao na aksiomima. Nasilje u istoriji pobednika ispada kao nesrećna anomalija. Istorijat britanske imperije je istorija previđanja masovnog robovskog rada i deindustrijalizacije, divljeg tržišta proleterizacije i anarhije (Ince, 2016: 5–6). Nakon poraza levice prilika za izmenu prošlosti nije propuštena. Dok su u Hladnom ratu bile aktuelne, danas se planski ignorišu Marksove analize „takozvane primitivne akumulacije kapitala” iznete u 24. glavi „Kapitala” (Marks, 1964: 418–465). Kritikujući objašnjenje nastanka kapitala Adama Smita (*Smith*) kao rezultata napornog rada i štedljivosti (koje je analogno potonjoj Veberovoj (*Weber*) teoriji o nastanku kapitalizma iz protestantske etike), Marks je pružio bitno drugačije teorijsko objašnjenje nastanka kapitalizma nalazeći nasilje u njegovoj strukturi. Pokazao je rano nasilno odvajanje proizvođača od sredstava za proizvodnju i sredstava za život, a što je stvaralo proletarijat koji će kasnije biti disciplinovan u prvu radničku klasu u istoriji represivnim režimom i **Zakonom o zabrani skitnje** 1572. u Engleskoj i sličnim zakonima koji su doneti u Holandiji 1614. i u Francuskoj 1777 (Marks, 1964: 441–442). Dakle, nasilje primitivne akumulacije kapitala nije bilo moralna greška, sistematska povreda zakona, niti greh imperije nego logika kapitala.

Sećanje i zaborav su kao individualni i kolektivni procesi stalno prisutni u reprodukciji kapitalizma i zato je njihova kritika važna za antikapitalizam. Izvorni buržoaski mit kapitalizma o štedljivoj eliti i lenjoj sirotinji pretvara prošlost u tvrdnu nenasilnu tradiciju. Zaboravlja se nasilje vladajućih u metropoli i u koloniji. „Onaj kapital koji se danas u SAD javlja bez porekla jeste isti onaj koji je juče u Engleskoj bio kapitalizovana dečja krv“, pisao je Marks u Kapitalu (Cit. Prema Fischer, 2011). Iza genijalnih dostignuća slavni evropskih moreplovaca pronalazača skriva se brutalno kolonijalno nasilje, genocid nad domorodcima i eksploatacija sirovina. Milioni Indiosa su u Boliviji umirali kopajući srebro koje je prebacivano u Španiju. U tumačenje ovog poduhvata ugrađen je zaborav. Srebro nije „otkriveno“, kako se pisalo, nego je vađeno na smrt prinudnim radom iz zemlje (Fischer, 2011). Srebro je, dodaje Fišer, kapitalizovana krv koja je podstakla razvoj ranog evropskog kapitalizma. Zaborav genocidne eksploatacije sirovina je samo jedan primer temeljne strukture samosvesti u kapitalizmu. Iz buržoaskog samoviđenja iščezava nasilje, ostaje slika vrednih preduzimača koji samoodgovorno i dobro žive i sirotinje koja zbog vlastite krivice rano umire. Kolonijalizam je pravdan civilizovanjem domorodaca. Danas se pravda zaštitom ljudskih prava i demokratije. Razna univerzalistička stanovišta zamagljuju reprodukciju kapitalističkog zaborava.

Sećanje i zaborav su samo različita imena za istu stvar, za sliku prošlosti koju kroji sadašnjica. U toj slici jedno je nevidljivo zato što je drugo vidljivo. Zaborav je produkt sećanja (Fischer, 2011). Glamurozni svet kapitalizma, raskoš profita i svečana pravna država potiskuju sećanje na rad i na patnju podvlašćenih

koje reprodukuje kapitalizam. Organizovano sećanje i zaborav regulišu vidljivo i nevidljivo. Kako? Tako što je zaborav rada izvor postvarene svesti o nezamenljivosti kapitalizma. Opirođavanje i reprodukcija kapitalizma počivaju na organizovanom zaboravu. I to ne samo na zaboravu kolonijalizma nego i na zaboravu imperijalističkih uzroka oba svetska rata (težnje za podelom kolonija). Nakon izbijanja rata Hitler (*Hitler*) je govorio da Velika Britanija u svakom trenutku može dobiti mir ukoliko vrati kolonije. Nije li uzrok slavnog Čerčilovog (*Churchill*) nepopuštanja Osovini bilo odbijanje ultimatumama za predajom plena? Na sličan način je današnji zaborav imperijalizma uokviren odbranom ljudskih prava od terorizma. Benjaminovski rečeno, nije stvaran kapitalizam, stvarni su mrtvi koji su zaboravljeni.

Suočavanje sa prošlošću bilo bi jednostavnije da se zaborav istorijskog nasilja kapitalizma ne reprodukuje i danas. Ali nije tako. Kapitalizam karakteriše fetiška strukturna reprodukcija opažanja prošlosti koja svet gleda kroz prizmu robe i profita. Zbog neupitnosti profita moćni kapital se ne može nagnati na suočavanje sa vlastitom prošlošću niti je kadar za samorefleksiju. Što je profit legitimniji cilj, to su i sredstva njegovog sticanja prirodnija, a kostimiranja dobiti svečanija. Slavne ustavne povelje sinhrono prate krvave profite i potiskuju sećanje na rad i na patnju bez koje nema kapitalizma. Zaborav nastanka robe u kapitalizmu je reifikacija. Naime, nije samo zamagljen nastanak kapitalizma nego je zaborav ugrađen i u savremenu globalizaciju. Naoružana globalizacija je kontrola izvora energija od velikih sila i rekolonizacija, ponovno zaposedanje zemalja koje su se oslobodile kolonijalizma (Irak, Sirija, Libija). Kontrola naftnih izvora danas se pravda odbranom ljudskih prava kao što se nekada kolonijalizam pravdao civilizovanjem nerazvijenih.

Iskrivljeno i potisnuto sećanje jeste postvarenje zato što je roba prizma kroz koju se gleda na stvarnost. Fetiš guši sagledavanje nasilja u nastanku kapitalizma, jednako juče i danas. Na delu je organizovana reprodukcija zaborava u kapitalizmu. Kapitalizam se lakše normalizuje ako je zaborav ugrađen u njegov nastanak. Što je kapitalizam normalniji, antikapitalizam je slabiji. Na isti način sve se pretvara u robu i postvaruje. Veza robe i stvaranja nacije u prošlosti skrivena je slavnim konstitucionalizmom spojivim i sa robovlasništvom. Muzeji u zapadnoj Evropi su zbirke kolonijalne pljačke, a kolonijalizam je „kostur u ormaru“ (Milošević, 2016). Može li kritika ideologije da prozre tajno oružje kapitalizma – masovnu reprodukciju zaborava? Trebalo bi podsetiti na analognu opasku E. Renana (*Renan*) da se nacija može definisati i onim što zaboravlja u istoj meri kao i sa onim što pamti. Ne samo ranije nego i danas. Zaborav nije uočljiv samo kod ideologa globalizacije nego i kod poznatih naučnika. P. Anderson (*Anderson*) je, kritikujući istoričara P. Nora (*Nora*), uočio da je francuski naučnik u svom sedmotomnom istraživačkom opusu sveo francuske ratove od Napoleonovih osvajanja, preko kolonijalnih osvajanja Alžira u 19. veku, pa sve do poraza u Indokini na „prikazivanje egzotičnih sitnica“ i zapitao se kakva su to „Mesta sećanja“ ako zanemaruju vlastiti neslavni kolonijalni poraz 1954. kod Dijen Bijen Fua (Anderson, 2004). Osakaćeno sećanje nije vidljivo samo kod galocentrizma i anglocentrizma nego i kod narcističkih slavnih prošlosti manjih naroda.

Fetiška struktura zaborava

Koliko je delatan ovaj zaborav u kom nema moralne provalije kapitalizma, ni samorefleksije o vlastitom nasilju? Da li mu je delatni potencijal viši zato što je spojiv sa tržištem koje ne trpi moral i sa sticanjem koje ne poznaje granice? Nema remetilačke melanholije u sinergiji tržišta i zaborava. Naprotiv, u katalogu slavni imperijalni prošlosti pamćenje čuvenih evropskih pronalazača novih zemalja usklađeno je sa zaboravom zločina kolonijalizma. Reč je o naročitom diskursu zaboravljanja genocidnih eksploatacija sirovina u kolonijama iz kog iščezava nasilje i ostaje slika kapitalističke sadašnjice kao prirodne nužnosti u kojoj ljudi samoodgovorno dobro žive ili u samookrivljanju rano umiru (Fischer, 2011). Ovaj zaborav nije obično brisanje delova prošlosti nego je, sociološki rečeno, struktura u opažanju sveta koja se reprodukuje i ima karakter fetiša (postvarenja).

Da bi pokazao da se u stvaranju svetskog sistema kapital definiše kao pojam i da kapitalizam čitav svet pretvara u robu i novac, Marks je u prvom tomu Kapitala koristio pojam fetiš (Marks, 1964, 79–93) koji je bio vrlo popularan 1860-ih u dobu evolucionističkog odbacivanja religije. Fetiš je bio široki pojam, nova prodorna metafora koja je tada pod uticajem evolucionizma označavala nerazvijeni stupanj kulture. Kod Marksa je fetiš roba, deo kulture kapitalizma. U formi robe vraća se arhaični fetiš u moderno društvo i zamagljava nejednakosti kapitalizma. Društveni odnosi primaju formu odnosa između stvari (Marks, 1964, 82), zato što se vrednost rada odvaja od radne snage koja ga je stvorila. I danas selektivnim pamćenjem kapitalizam kroji delatnu prošlost. Vrhunac reifikacije su zvezdane vrednosti kapitalističkog samopredstavljanja (roba, novac, profit, pravna država, civilizovanje) koje zamagljuju varvarstvo. Kako zapaža kanadski filozof M. Frič (*Fritsch*), nije to nikakvo orvelovsko ministarstvo sećanja koje organizuje zaborav, nego je to subjektivna forma kapitalističkog podružljavanja koja svim pojedincima nameće svakodnevnu svest i koja socijalno sećanje pomera u mrtvi ugao pogleda na svet. Možda je još preciznije reći da je umesto selektivnog pamćenja i zaborava ovde reč o strukturno otuđenom opažanju sveta (fetiš), ali ne o nesvesnom nego o planskom zamaglivanju i iskrivljanju prošlosti. Veberovski rečeno neoliberalizam je teologija i teleologija nebratskog utemeljena u globalizacijskom procesu fetišizovanja tržišta. Raščaravanje je uočavanje fetiša u reprodukciji kapitalizma, sveprožimajućeg privida koji je delatan stolicima.

Kod reprodukcije zaborava nastanka kapitalizma, iščezavanje planskog nasilja opriruđuje kapitalizam. Tajno oružje kapitalizma je masovna proizvodnja zaborava, kaže I. Volfart (*Wohlfahrt*), nemački istoričar književnosti. Zaborav usmrćenih robova i dece na plantažama kolonija i u fabrikama metropole s jedne i svečano sećanje na slavna osvajanja i slavne konstitucije o podeli vlasti koja je bila nužna da bi se uspešnije kontrolisale iste plantaže i fabrike i regulisale svađe posednika na drugoj strani, jeste dijalektičko jedinstvo buržoaske kulture sećanja. U samopredstavljanju kapitalizma naličje ovog jedinstva briše se iz nacionalne istorije ili pominje kao epizoda, ali nikada kao struktura. Nije reč o umivanju

prošlosti niti o selektivnoj prošlosti, pa čak ni o njenom zamagljavanju. Reč je o svojevrsnoj strukturnoj reorganizaciji pamćenja, gde teror ispada kao neslavna ali u suštini kontingentna epizoda. Zato reprodukcija kapitalističkog zaborava nije običan previd nego tvrda struktura koju ne treba moralistički osporavati. Reč je o strukturnom slepilu, niskoj osmatračnici sa koje se ne može videti da je prvobitna akumulacija kapitala nerazdvojiva od američkog Ustava koji je donet da bi se sprečilo međusobno ubijanje bogatih i olakšalo njihovo dalje bogaćenje. Nije zaborav kontingentno previđanje, nego strukturno neuviđanje da nije sporedna nego je jednako važna strana Ustava bilo konstitucionalizovanje robovlasničkog nasilja. Zašto je američki **Bill of Right** iz septembra 1789. suštinska suprotnost Deklaraciji o pravima čoveka i građanina iz juna 1789. u Parizu? Zato što je francuski Konvent iz 1792. uključivao treći stalež, dok je američki Kongres isključivao robove. Za sećanje levice važno je pronicanje u biće ovih fetiša i mitova. Dakle, konstitucionalizovanje nasilja jeste kritički pojam za dekonstruisanje buržoaske pravne države, a njegov zaborav je temelj samoviđenja današnjeg kapitalizma. Normalizacija i reprodukcija neoliberalne eksploatacije počiva na planskom zaboravu nastanka kapitalizma kom je „iz svih pora curila krv i prljavština“ (cit. M. Augier prema Marks, 1964 b, 465). I slični slavni konstitucionalni amandmani ustava imperijalističkih kolonijalnih sila jesu fetiš, privid sećanja koji pravda neotuđivo pravo na oplodnju kapitala. Nema svečanosti bez surovosti, opominjao je Niče (Niče 2016, 208). Dekonstrukcija raznih relativizacija kapitalističkog nasilja nemoguća je bez uočavanja strukture fetiša, postvarenja i privida buržoaske kulture sećanja. Javni zaborav kapitalizma, činjenicu da zapadna civilizacija počiva na plećima kolonizovanih naroda, levice treba da pretvara u aktivno pamćenje globalizacije koje ne sažaljeva gubitnike nego se trudi da ih probudi na otpor.

U postvarenom opažanju sveta današnjeg kapitalizma i nacionalizma zaboravljeni su kapitalistički uzroci svetskih ratova (sukobi oko podele kolonija), ali se pamte slavne ratne pobede i konstitucionalne povelje. Momenti mogućnosti drugog su u ovom zaboravu propušteni, ali ostaje sećanje podjarmljenih kao „municija u arsenalu oslobođenja“ (*Benjamin*). Protivno hegemoniji fetiša buržoaskog pamćenja, levice mora negovati vlastito sećanje, a protiv zaborava odozgo valja aktivirati istoriju odozdo, narodnu istoriju. Masovna produkcija kapitalističkog zaborava svečano se skriva i monumentalnom nacionalnom prošlošću. U obliku proste formule rečeno, slavna istorija nacije je jednodimenzionalni fetiški okvir pamćenja. Izbegavanje sagledavanja prošlosti iz perspektive Drugog je važna komponenta fetiša. Nije li, otuda, bliže stvarnom ono što je zaboravljeno, odnosno nije li propisano sećanje bliže prividu? I ovde bi trebalo izbeći crno-belu sliku. Odnos nacionalnog i socijalnog je složen. Pamćenje nacionalne patnje slabijih je uvek povezano sa pamćenjem socijalnog izrabljivanja. Antiimperijalističko pamćenje socijalnog podjarmljivanja s razlogom je povezivano sa pamćenjem nacionalnog ili rasnog nasilja imperija. Slično je bilo i u Evropi kod naprednih nacionalnih otpora malih zemalja Otomanskoj i Austrougarskoj imperiji. Sasvim je drugačiji savremeni zaborav socijalne prošlosti pred ekspanzijom nacionalnog, upadljiv u zemljama bivšeg socijalizma kada je zamrznuto socijalno, a odmrznuto nacionalno sećanje.

Uloga zaborava u globalizaciji

Iako neoliberalizam ne počiva na *damnatio memoriae* (zabrani sećanja), upadljiva je *creatio* (konstruisanje) *memoriae* i *glorificatio praeteritum* (slavljenje prošlosti). Ali treba se osloboditi jednostrane teze da se novo sećanje nameće isključivo odozgo. Reprodukција kapitalističkog zaborava ne počiva samo na monopolu sile nego i na kulturnoj saglasnosti podvlašćenih. Na tome rade intelektualci koji epistemološki cementiraju bezalternativnost. Najčešće su to bivši komunisti koji naknadno antidatiraju vlastiti čas konverzije, pomerajući ga nakon sloma socijalizma što više unazad. Važan segment kulturne hegemonije jeste kultura sećanja u čijem je središtu dominantna istorijska priča koja nije statična. Dinamična je zato što svaku kulturu sećanja reguliše promenljivi odnos snaga, ne trajna ravnoteža nego borba oko simboličnog kapitala koju nosi prošlost. Dosledno tome valja uvek iznova definisati polje hegemonije unutar kulture sećanja koja nije statična. To je dinamična struktura, okvir tumačenja i delanja, organizacija sećanja koja utiče na praksu aktera, ali koja se može i menjati. U temelju je izmenjena nakon restauracije iz 1989. Rokada žrtava i dželata trebala je da olakša nadržavnu integraciju EU. Iluzija je da se prošlost može prepustiti istoričarima. Moć postupno doteruje pravila transnacionalnog sećanja. Nova zajednička kultura sećanja EU treba da postane potpora zajedničkoj nadržavnoj spoljnoj i unutrašnjoj politici (Lingen, 2009: 150). Zato je 2008. u EU uveden **Dan sećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima** – 23. avgust. Hladnoratovska asimetrija u sećanju na antifašizam i fašizam lagano se smanjuje i doteruje u korak antitotalitarnim rezolucijama Evropskog parlamenta. Time se pokušava ojačati identitetska politika EU. Reč je o stvaranju smisla nove zajednice država globalizacijom sećanja i novim ujednačavanjem prošlosti. Novo službeno sećanje pobjednika jeste deo šireg diskursa tzv. tranzicione pravde (prelaza iz socijalizma u kapitalizam, iz ratnih u društva mira). To je naročita moralizacija prošlosti. Kod revizije prošlosti trebalo je usaglasiti sećanja kroz tri faze: raskid sa prošlošću-suočavanje sa prošlošću-priznanje prošlosti (Lingen, 2009: 151). Nije bilo dovoljno rehabilitovati žrtve komunističkog nasilja nego je trebalo i uglačati sećanje na ideju komunizma. Novo kolektivno pamćenje treba da ojača i homogenizuje identitet EU preko slike javnog neprijatelja. Socijalni okvir novog kolektivnog pamćenja jesu interesi multinacionalnog kapitala i prevencija jačanja leveice.

Pa ipak, unutar nove dekretirane saglasnosti i dalje sapostoje konfliktne zajednice sećanja koje se bore oko kulturne hegemonije. Bečki istoričar B. Molden se u gramšijanskom duhu zalaže za destabilizovanje hegemonije, za jeretičko izazivanje hegemonie metanaracije i za reaktiviranje istorijske otvorenosti (Molden, 2009: 40). Najpre treba proceniti odnos idejnih snaga. Ni Gramši (*Gramsci*) nije shvatao hegemoniju moralistički kao negativan pojam nego kao odnos snaga, kao instrument vladanja svake vlasti posredstvom kulture, a ne pre svega kao prostu manipulaciju. Hladnoj proceni snaga smeta moralizam koji ne treba mešati sa prepoznavanjem naročitog morala posednika. Ima mišljenja da je Marks bio imoralist, ne samo kritičar postojećeg morala nego morala uopšte. Pre bi se moglo reći da je bio kritičar morala klasnog društva, moralne

ideologije kapitala i ideološkog moralizma u čijem je središtu razlika između vrednih poslodavaca i nesposobnih najamnika. Sličan tome jeste moralistički antikapitalizam koji je bespomoćan na isti način na koji i moralizovano sećanje nije delatno. Delatno sećanje pokazuje strukturno iskrivljavanje prošlosti, a ne zlonamernu manipulaciju. Razliku između moćnih i bespomoćnih ne treba poistovećivati sa razlikom između zlonamernih i dobronamernih. Strukture se ne napadaju moralizmom. U dubljem ideološkokritičkom smislu pojam istorijska politika označava nadzor vlasti nad tumačenjem prošlosti, pretvaranje posebnih interesa u opšte. Zato je preciznije reći da kulture sećanja mogu biti heterogene i antagonističke i da mogu stvarati progresivnu ili neprogresivnu polifoniju oko prošlosti, a sve to unutar nacionalnih država ili u globalnim okvirima. Danas iste mogu biti: (a) antitotalitarno upozorenje protiv subverzivnih utopija koje odbacuju *status quo*; (b) tolerantne prema demobilizacijskom pesimizmu nostalgije koja je ravnodušna prema izmeni postojećeg, ali mogu i (c) buditi melanholični aktivizam levice u Benjaminovom smislu.

Nije teško uočiti nesrazmeru između delatnih potencijala pomenutih kultura sećanja. Asimetrija svedoči o pukotinama kolektivnog sećanja Evrope, ali i o slabosti poražene levice da remeti glačanje pamćenja vlastitim diferenciranim sećanjem. Levica je i u mnemopolitičkoj defanzivi. Globalizacija jeste nametnula globalni okvir pamćenju i nagovestila smernice globalnoj politici poželjnog pamćenja, ali se još ne može govoriti o hegemoniji globalizacijskog pamćenja zato što su nacionalni okviri pamćenja prilično postojani (Molden, 2009: 49–50). Ali transnacionalna i nacionalna kultura sećanja se ipak danas više nego ranije prožimaju. Transnacionalno sećanje EU još nije homogeno, jer u M. Albvašovom (*Halbwachs*) smislu nema dovoljno snažnu grupu ni jasan grupni imperativ sećanja, dok je nacionalno sećanje još uvek uokvireno čvrstim grupama koje čuvaju postojano sećanje. Prvo transnacionalno sećanje se teže nameće odozgo, drugo nacionalno se lakše prihvata odozdo. Pitati se o politici sećanja znači pitati se koje grupne potrebe uokviruju sadašnjost prošlošću.

Važno je uočiti da živimo u dobu kada su kriteriji sećanja i zaborava ipak doživeli promenu. Sećanje u globalizaciji razlikuje se od sećanja suverenih nacionalnih država. S jedne strane globalizacija podstiče prožimanje nacija i slabi solipsizam nacionalnih konstrukcija pamćenja. Nacije tešnje povezuju ne samo autoputevi, otvorene granice i sve brža sredstva saobraćaja nego i sve šire i pokretljivije grupe ljudi koje pokušavaju da šire univerzalističke norme i međukulturne standarde preko novih kanala opštenja. Lagano se širi nova transkulturna perspektiva sećanja koja počiva na novoj vrsti zaborava. Pokretljiva migrantska radna snaga slabije pamti. Prekarijat nema organizaciju koja bi negovala pamćenje kao što je proletarijat imao partije sa obaveznim programskim odeljkom o istorijatu revolucija. Današnji mnemonički procesi su spori i protivrečni. Evropa se i dalje deli na klasične etnocentrične kulture sećanja i nove koje šire standarde etičke globalizacije (Assmann, 2019: 28). Zato i sama globalizacija sećanja teče neravnomerno: s jedna strane je propisano antitotalitarno sećanje EU koje, s druge, delom prati etička globalizacija oprostaja i zaborava u iskustvima i očekivanjima novih generacija, a na trećoj strani su neposustali etnocentrični ratovi sećanja. Ni moć koja stoji iza njih nije homogena:

EU, multinacionalni kapital, lokalne etnocentrične elite, imperativi tranzicijske i generacijske pravde. Novi subjekti zaboravljanja su „nomadi“ globalizacije. Dele se na migrante koji ne traže obećanu zemlju nego onoga koji će ih primiti i na kastu preduzimača i špekulanata koji su stalno u pokretu i koji profitiraju od finansijskih mobilnih renti. Advokati bankara enormno zarađuju, to su takođe nomadi, ali nomadi luksuza, prezentistički profiteri kojima nikakvo sećanje nije potrebno (Bensaid 2006). Prati ih tzv. tajkunski Alchajmer: „Ne sećam se otkuda mi prvi milion dolara“. Reprodukciju planskog globalizovanog antitotalitarnog pamćenja nameće EU odozgo, a reprodukciju spontanog zaborava sinhrono regulišu pokretljivi kapital i migrantska radna snaga odozdo. Sinergija ovih procesa je neizvesna.

Prezentizam, bezbednosno pamćenje i mnemonički konstitucionalizam

Svaka moć nastoji da nametne vlastitu strukturu temporalnosti, a od službene institucionalizovane strukture vremena zavise i neslužbene kolektivne kulture sećanja. Globalizacija je unela preokret u organizaciju istorijskih vremena. Značaj ovog preokreta A. Badiju (*Badiou*) je markirao zvučnom astronomskom metaforom. Nakon megadogađaja, sloma evropskog socijalizma, kaže Badiju, čovečanstvo je pretrpelo udar svetskoistorijskog novuma nalik jukatanskoj kometi koja je okončala eru dinosaurusu. Pa ipak, kako dodaje D. Suvin, reč je o podvali povijesti, lažnom novumu koji se pretvorio u egzistencijalnu antiutopiju (Suvin, 2019). Šta je sociološki gledano staro, a šta je novo? Nije li napredak lažan zato što su obnovljene stare vrednosti i ustrojena nova kontraistorijska teleologija? U novoj imperiji globalizovanog kapitalizma nova je struktura moći (dominacija finansijskog kapitala nad proizvodnim), nova je umanjena snaga suvereniteta država i novi su hibridni identiteti. Poraz socijalizma bio je idealna prilika koja se nije smela propustiti da se reorganizuju dimenzije društvenog vremena u hegemonij epohalnoj svesti.

Novoj moći potrebno je ne samo novo društveno vreme nego su globalizovanoj imperiji multinacionalnog kapitala potrebni novi nerefleksivni normativizam i nova teleologija. Najisključiviji filozofi koji su se priključili pobedniku 1989. tvrde da je nastupio bezalternativni prezentizam. Prezentizam je rastegnuta večna sadašnjica, kraj istorije. U njemu nema ni kontingentnosti ni nostalgije. Filozofskoistorijski neosmišljena i manje pretenciozna nostalgija je osećajni žal za prošlim koji čine fragmenti i delići prošlosti lišeni vizije celine (Bojm, 2005: 103) i planova za budućnost (Bojm 2005: 123). Teleologija neoliberalizma nastoji da sinhronizuje istorijska vremena, da ustroji jedinstvenu prošlost (pre i nakon 1989) i da na novi način definiše odnos između prekretnica i kontinuiteta. Udaljenost tačke u prošlosti na koju se premešta izvorište ideologije, manje ili više nostalgično obojeno, jeste mera nazadnosti režima. Nacisti su se vraćali ranim germanskim vremenima, veličan je hiljadugodišnji Rajh, a Musolini se predstavljao kao rimski imperator. U liberalizmu slava pripada britanskim i američkim poveljama konstitucionalizma prožetim

zaboravom kolonijalizma i trgovine robljem. U marksizmu nema mita o večnoj rasi ni harizme krvi, slava je rezervisana za ustanke bezgačnika, a „Oktobarska revolucija je bila radikalno antinostalglična” (Bojm, 2005: 111). Bila je lišena svakog bezvremenog romantičarskog rasnog, nacionalnog ili konfesionalnog mita. Najisključiviji je bio mnemonički nihilizam ruskih futurista koji su 1920-ih negirali svaku, pa i revolucionarnu tradiciju zbog čega ih je Trocki kritikovao.

Ako je marksizam negirao prošlost, neoliberalni prezentizam ne poznaje budućnost. Kraj istorije je rastegnuta sadašnjica lišena socijalne alternative. Pa ipak, globalizovani kapitalizam je obogatio novo istorijsko vreme. Vreme sve više zavisi od prostora (*F. Jameson*), sve više dominira prostor i logika prostora. Globalizacija i vreme globalne istorije su duboko uprostorena forma temporalnosti (Koposov, 2018: 56). Nije reč o neutralnom odnosu između raširenog prostora i nužne sinhronizacije hronoloških vremena zbog predviđanja kretanja kapitala. Radi se o novoj regulaciji važne prošlosti. Prezentizam neoliberalizma ne počiva na mekom i rasutom sećanju nego traži tvrđu pravnu regulaciju pamćenja važnog. Američki kulturolog Nikolaj Koposov naziva nova pravila kolektivnog sećanja mnemoničkim konstitucionalizmom, naročitim spojem istorije (udžbenici, praznici, imena ulica i spomenici) i prava (službena pravila sećanja koje propisuju centri moći EU, a koja su provučena kroz razne pravne sisteme njenih članica). Pravno regulisano sećanje jeste svojevrsna regulacija tržišta istorijskih ideja. Moglo bi se metaforično reći da je antitotalitarni diskurs najviši službeni „ustav pamćenja” EU, iz kog se izvode i sa kojim se usklađuju konkretnija službena pamćenja članica EU. Novi kognitivno politički poredak doterivanja u korak šarolikog nacionalnog sećanja je neujednačen. Reč je o različitom propisivanju istine o prošlosti u projektu integracije EU, o jačanju evropskog identiteta na priznatim zajedničkim vrednostima i o aktivnom sećanju na totalitarne režime koje se pruža od poziva na sećanje do dužnosti sećanja. Ova pravna unifikacija istorijskog diskursa je rizična, jer suzbija pluralizam i preti naučnom istraživanju. Pravna kriminalizacija ne kažnjava samo poricanje Holokausta, nego preti da obuhvati i negiranje zločina u komunizmu (Freedom for History? 2013). Evropski parlament je septembra 2019 usvojio novu rezoluciju „*Importance of European remembrance for the future of Europe*“ u kojoj se iznova izjednačavaju nacizam i socijalizam. Evropeizaciju antitotalitarnog zbirnog gulag-holokaust sećanja naročito revnosno pravno sprovode bivše članice Varšavskog pakta kao branu protiv obnove prošlosti u kojoj im je suverenitet bio ograničen od SSSR-a. Ovde je univerzalizacija sećanja s jedne strane zaštita od hegemonije Rusije, a s druge je kriminalizacija vlastite internacionalističke socijalističke prošlosti. Oba toka povezuje isti interes novih poslesocijalističkih elita.

Reprodukcija zaborava neoliberalizma traži i novi nulti čas. Kanonizovana je 1989. godina, nakon koje je sledilo ubrzanje ka EU. Konkretniji neoliberalni nulti čas je **The Treaty of Maastricht** o monetarnoj uniji EU iz 1992., koji je 1993. stupio na snagu. Stvaranje naddržavne ekonomske i monetarne unije prati meko usklađivanje sa raznim nacionalnim nultim časovima koji su očišćeni od komunizma. Nije to bila samo pobeda F. Hajeka (*Hayek*) nad Dž. M. Kejnzom (*Keynes*), nego su u novi dualni (transnacionalni i nacionalni) temporalni poredak EU uvedeni novi pojmovi i prognani stari. Zaborav socijalne istorije je

doxa neoliberalizma. Nacionalna trauma zamenila je socijalnu utopiju (Koposov, 2018: 56– 57). Sužene su žrtvene grupe. Danas fragmentisana nacionalnodržavna pamćenja manje ugrožavaju kapitalizam od subverzivne socijalne istorije.

Remetilački potencijal nacionalnih pamćenja drugačiji je od subverzivnosti socijalne istorije. Prvi se doteruje u korak, drugi se progoni. EU toleriše nacionalno pamćenje svojih članica, ali se ne protivi zabrani komunističkih simbola u Poljskoj i Mađarskoj. Zadatak antitotalitarnog „ustava pamćenja” iz Strazbura jeste da umiri zakavžene prošlosti unutar EU. Da sećanja ne bi eksplodirala, dodaje poljska pravica A. Wojcik (*Wojcik*), u pomenuta pravila-preporuke ugrađuje se mnemonička bezbednost, koja štiti od sukoba. Svojevrsan mnemonički konstitucionalizam vidljiv je i unutar Rusije, gde sapostoje komunistički antifašizam i rehabilitacija dobrog cara Romanova kog su ubili boljševici, a sve to uz oživljavanje pravoslavnog fundamentalizma (Belavusau/ Gliszczynska, 2017: 3–28). Ukrajinska dekomunizacija i kriminalizacija štetnog sećanja je takođe verzija bezbednosnog pamćenja, kao što je to i zabrana jugoslovenstva u Ustavu Hrvatske. Zato što se ova sećanja emocionalizuju, češki sociolog J. Priban (*Priban*) govori o neurotičnom kolektivnom pamćenju postkomunizma. U duhu službenog pamćenja EU je mađarsko i poljsko službeno sećanje koje na Mađare i Poljake gleda kao na žrtve dva totalitarna režima u 20. veku. „Pravo i istorija” je nova disciplina koja istražuje kako se propisuju obrasci kolektivnog pamćenja, emocionalizuju i pretvaraju u bezbednosno pamćenje. Reč je o preoblikovanoj i pravno regulisanoj prošlosti koja osigurava novi državni poredak, novi sistem vrednosti i obnovljeni kapitalizam. Legalno upravljanje bezbednosnim pamćenjem osigurava hegemoniju slavne nacionalne prošlosti, ali je i potencijalno konfliktno jer stabilizovanje nadržavne EU ipak traži smirivanje konfliktnih prošlosti svojih članica i manje mašte u njihovom izmišljanju. Nije bez dobrog razloga svojevremeno T. Džad (*Judt*) upozoravao da je prošlost važna prepreka nadržavnoj integraciji EU. Da li će bezbednosna reprodukcija kapitalističkog zaborava moći bar malo da neutrališe remetilačku nacionalnu prošlost?

Holokaust – diskurs globalizovanog zaborava kapitalizma

To je utoliko potrebnije jer neusklađene prošlosti mogu dodatno produbljivati nove krize EU. Iako svako pamćenje nužno podrazumeva i zaborav, ovaj nije uvek isti. Rečeno je da levica treba da pamti poraze, neuspehe, a da zaboravlja birokratske trijumfe jer je zaborav grešaka dozvola za ponavljanje grešaka. A. Negri je dodao da poraz izoštrava um samo ako je potpun. Običan poraz za to nije dovoljan (Cit. Negri prema Wright 1996). A samorefleksija je moguća jedino ako se nešto desi drugačije od očekivanog. Neoliberalizam je lišen samorefleksije, na greške se osvrće poražena levica, ali neretko uz nostalgiju i melodramu.

Po logici pobjednika bilo bi neobično da trijumfalno neoliberalno sećanje napusti bezgrešnost kao postulat sećanja jer se u samovidenju pobjede svaka višeslojnost može tumačiti kao slabost, a pobjeda samo kao privremena nadmoć. Ni u jednom trijumfu nema samorefleksije. Kod učvršćenja definitivnog trijumfa pobjednik u nove prostore sećanja uključuje nove hegemonije metafore sećanja.

Međutim, istorijske oslonce pamćenja kao naročite nacionalne generatore smisla nije lako doterati u korak. Savremeno službeno pamćenje EU nije homogeno nego je neuravnoteženo, decentrirano i promjenljivo. Nije na delu napetost između datuma službenih proslava raznih pobjeda, nego dublja razlika između prioriteta sećanja i različitih procena koristi od datuma u Istočnoj i Zapadnoj Evropi. **Dan sećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima** u EU, 23. avgust (datum iz 1939. kada je sklopljen pakt Molotov-Ribentrop), ima širi antitotalitarni smisao. Procenjen je kao korisna prevencija od levice, ali i od ruske hegemonije u Istočnoj Evropi. Drugačiju simboliku nosi **Dan sećanja na žrtve Holokausta** 27. januar (datum iz 1945. kada je Crvena armija oslobodila Aušvic). Ovaj datum ima uže antifašističko značenje u kom se prepoznaje i neuporedivost genocida nad Jevrejima. Prvi datum relativizuje žrtve nacizma poredeći ih sa žrtvama staljinizma, negira neuporedivost nacističkih zločina, delom rasterećuje fašizam (ima i gorih režima) i podstiče rast desnog ekstremizma. Dok **Day of Holocaust** već u nazivu nagoveštava neuporedivost genocida nad Jevrejima, **Dan sećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima** utapa Jevreje u opšte žrtve totalitarizma. Treći datum sećanja **Dan pobjede nad fašizmom**, 9. maj kada je prihvaćena безусловna kapitulacija Nemačke, jeste i **Dan Evrope**. Viktimološki potencijal pomenutih datuma sećanja je različit i nije podjednako prihvatljiv kod svih država i ideologija. Za sećanje levice najvažniji je 9. maj, zato što se protivi konkurenciji žrtava kada podseća na pobjedu antifašizma i na žrtve svih naroda. I na važnu pobjedu levice nad ekstremnom desnicom. Međutim, kod poslesocijalističkih država ovaj datum procenjen je kao beskoristan, zato što nije antikomunistički. Češki istoričar M. Kopecek je pokazao da je rekonstrukcija nacionalnog istorijskog suvereniteta nakon 1989. i tumačenje socijalizma unutar uprošćenih teorija o totalitarizmu ne samo hegmona službena slika prošlosti centralnoevropskih država, nego je i osnova samoviđenja sociologa i istoričara lišenih samorefleksije. U Češkoj i Poljskoj prevladava moralizovano nacionalno pamćenje, a svojevrstan generacijski konflikt je u Poljskoj između mladih nezaposlenih konzervativnih istoričara i starih (reformisanih) komunističkih učenjaka koji drže ključne pozicije (Kopecek, 2008).

Nije bez dobrog strateškog razloga EU uključila Holokaust kao negativnu metaforu integrisanog sećanja na žrtve totalitarizma i kao pojmovno središte nove civilne religije. Holokaust je selektivni zbirni pojam i metafora integrisanog sećanja na fašizam i komunizam, ali ga nema u sećanju na zločine kapitalizma. Neoliberalna antiteza holokaustu je bezgrešna i rastegljiva: pluralizam, liberalizam i ljudska prava. Holokaustom je pravdano bombardovanje SR Jugoslavije 1999, ali Holokausta nema u službenom sećanju Zapada na kolonijalna osvajanja. Postupno se doteruje nova bezgrešna pojmovna ortodoksija kulture sećanja a Holokaust prerasta u diskurs, aktivno delatno sećanje. Diskurs Holokaust je potisnuo raniji antifašistički diskurs centriran oko Aušvica i postao emocionalizovano središte sećanja koje mobilise nadnacionalnu moralnu zajednicu i naravno „visoko konkurentsku” tržišnu ekonomiju kako se naziva kapitalizam. Nasuprot tome, sećanje na Aušvic je 1960-ih bilo aktivni antikolonijalni diskurs jer je širom sveta pravdalo otpor imperijalizmu SAD koji je poređen sa Aušvicom. Već krajem 1970-ih Holokaust kao zbirna i rastegljiva metafora neuporedivog

nasilja zamenjuje Aušvic, antifašizam se povlači pred antitotalitarizmom i menja se hegemonija aktivnih prošlosti (Kuljić, 2002: 225–245). Iako je nakon 1989. nestala pretnja od socijalističke revolucije, ova je izronila iz prošlosti kao korisna utvara. Holokaust industrija je važna preventiva protiv budućnosti levice.

Da Holokaust kao paradigma antitotalitarnog sećanja nije potisnuo i sećanja na kolonijalni genocid, masakr i ropstvo zemalja razvijenog kapitalizma, njegov učinak bi svakako bio niži. Ali, Holokaust kao diskurs sećanja na besprimerne zločine fašizma i komunizma koristi zemljama EU (bivšim kolonijalnim silama) kod zamagljivanja vlastitih kolonijalnih zločina. Isti zaborav danas služi sprečavanju prodora migranata. Reprodukcijski zaborav ignoriše pravi izvor migrantske krize – nove oružane intervencije Zapada u Aziji i u Africi. Pošto je Holokaust postao signatura normativnog okvira sećanja koje propisuje Evropski parlament u Strazburu (a koji usvajaju i parlamenti država EU), pošlo mu je za rukom da preusmeri sećanje na jasno prepoznatljive demokratske žrtve i totalitarne dželate. Srednjeevropske države koje se sećaju dominacije SSSR-a uspešno su renacionalizovane i očišćene od hegemonog internacionalizma. Holokaust diskurs ih štiti od Rusije, ali ne i od novog ograničavanja suvereniteta u EU.

Međutim, ni antitotalitarno sećanje se ne može doterati u korak. Negde je prenaplašeno, a negde ima i otpora. Doduše, EU je pre svega interesna zajednica i zona slobodne trgovine, pa nije ni zainteresovana za potpuno glajhšaltovanje prošlosti. Ali u meri u kojoj je EU političko(i) jedinstvo(ena), ipak joj treba usklađena prošlost. Otuda će se, kako je svojevremeno predvideo nemački politikolog K. Legevi (Leggewie 2010), slika prošlosti menjati u zavisnosti od toga da li će prevladati ekonomska ili politička komponenta EU. Od prioriteta u razvoju EU zavisice i rešavanje vrlo složenog i važnog mnemotehničkog zadatka koji periodično ističu antitotalitarne rezolucije evropskog i nacionalnih parlamenata. Asimetrija sećanja je i dalje upadljiva. Antikomunizam je najснаžniji u baltičkim državama, Hrvatskoj i Slovačkoj, a u Češkoj i Poljskoj krivično se kažnjava javno poricanje i pravdanje „nacističkog i komunističkog genocida“. Nije se ostalo samo na verbalnoj osudi totalitarnog zločina. **Dan pobede** 9. maj danas se pamti i kao datum sovjetske okupacije, što hrabri desni ekstremizam. Klaus Legevi, međutim, zapaža da je najvažniji izazov evropskom kolektivnom sećanju konkurencija i hijerarhija „Holokaust sećanja“ i „Gulag sećanja“. Procenjuje da je na delu dilema između dogmatske singularizacije zločina i „nedogmatske“ globalizacije (Leggewie, 2010). Ako je Holokaust simbol negativnog, neuporedivog zločina nad Jevrejima, onda ova neuporedivost eliminacijskog antisemitizma ne može poslužiti doterivanju u korak evropskog neoliberalnog sećanja. Ali čim se u Holokaust uključi i Gulag, pamćenje postaje politički daleko korisnije jer su svi protivnici liberalizma svedeni na isti imenitelj. Iako je uvideti da je u svakoj politici homogenizacija neprijatelja korisna, dok diferencijacija neprijatelja može zbunjivati. Kod briselizovanog antitotalitarnog pamćenja nema zabune: javni neprijatelji su u celini poistovećeni. Kraj mnogih razlika ne uzima se u obzir ni činjenica da su nacisti ubijali, pre svega, stanovništvo drugih zemalja, dok su se komunistički zločini dešavali u vlastitim državama.

Holokaust nije samo simbol univerzalnog stradanja nego je ključna metafora sećanja globalizacije. Holokaustizacija je obrazac nametanja sankcija lokalnim istorijama, propisivanja pamćenja, kolonizacija prošlosti i imperativ suočavanja sa tuđim zločinima (turskim, ruskim, srpskim). Zločini kolonijalizma ne podležu službenoj holokaustizaciji.

Politička ekonomija razorenog pamćenja levice

Važan razlog ovog izuzimanja i nesmetane reprodukcije kapitalističkog zaborava jeste slabost levice. U dugom luku sećanja od antičke vrline do neoliberalne pravne države danas je prošlost socijalne ekonomije prazan list. Novo prezentističko sećanje uslovljeno je društvenim i tehnološkim promenama s kraja 20. veka. Slabljenje pamćenja levice nije stiglo preko noći rušenjem Zida, nego je rezultat dugoročnih laganijih strukturnih promena bića levice – radničke klase. Tehničko-tehnološki činioци su širom sveta podsticali ekonomsko raslojavanje radničke klase i širili pukotine unutar nje (Hobsbaum, 2002: 233–237). Globalizacija je jačala etničke i rasne podele, konkurenciju i sukobe unutar radničke klase. Slom socijalizma podudario se sa slomom fordizma, industrijskog kapitalizma sa jasno izraženom proletarizovanom radnom snagom. Revolucionarni subjekt iz Marksovog doba se ubrzano delio, a održivo jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta je 1989. naglo lišeno geostrateškog identiteta. Zbog odsustva smetnji moćnih socijalističkih država, koje su u 20. veku vršile socijalni pritisak na kapitalizam, uveden je elastični, moderni, prekarni rad koji je potkopao klasične obrasce solidarnosti radne snage. Digitalizacija je olakšala ekspanziju privremenog najamnog rada. Osim toga, što je razvijenija tehnologija to je cena radne snage skuplja u odnosu na mehaničku (Hobsbaum 2002, 313). Računarska operacija jeftinija je od živog rada. Svi delovi radničke klase više nisu imali iste interese. Pluralizam interesa sve teže je organizovati i mobilisati podvlašćene lišene stalnog zaposlenja. Nehomogeni prekarizmat još teže, jer povremeno i privremeno zaposleni ne mogu štrajkovati. Lišeni su delatnog potencijala. Migrantska radna snaga još više. Kapital iz centra odlazi ka periferiji gde su niže nadnice i gde nema sindikata, a migranti se kreću ka centru i sa suvišnima se ulivaju u sivu ekonomiju. Rečju, eksploatisani se sve teže organizuju kao klasa za sebe.

Mnometehnički gledano, pocepana grupa nije kadra za organizovano pamćenje. Delovi radničke klase navikli na punu zaposlenost okreću se mržnji prema konkurentskim strancima. Globalizacija je društvenoekonomski antagonizam preusmerila u ksenofobiju. Iščezavanje velikih fabrika sa stalnom radnom snagom koju su štitili sindikati razorilo je društvene okvire pamćenja levice. Privatizacija je pretvorila stare industrijske centre u pojase rđe. Time je evropski radnički pokret izgubio vlastitu delatnu materijalnu kulturu – aktivističko sećanje na mogućnost pretnje kapitalu revolucijom. Oslabile su masovne milionske političke partije (komunističke i socijaldemokratske) koje su bile glavni prenosnici kolektivnog političkog sećanja na uspešne revolucije. Nove partije nemaju jasan socijalni identitet, postale su izborne mašine, klasno

pamćenje je postalo skriveno sentimentalno pamćenje, a evropska levica lišena je zajedničkog sećanja ranijeg međunarodnog radničkog pokreta.

Smešteno na marginama hegemonog neoliberalnog prezentizma sećanje leveice uopšteno se može odrediti kao tridesetogodišnja prigušena kultura poraza. Pobeda Sirize 2015. u Grčkoj bila je kraći pokušaj izlaza iz ove kulture jer je otvorila nove nade levici. Godina 1989. je zatvorila jednu i otvorila drugu epohu, ne samo u institucionalnoj istoriji socijalizma nego i u kulturi sećanja leveice uopšte. Pad Zida je preko noći izmenio sliku prošlosti, obrasce sećanja i otvorio prostor novoj istorijskoj mašti. Srušena je dotadašnja slika 20. stoleća. Poraz državnog socijalizma probudio je ne samo neoliberalne nade nego, nakratko, i nade u mogućnost demokratskog socijalizma. Čitava slika socijalizma redukovana je na njegovu totalitarnu dimenziju – kolektivno prenosivo sećanje (Traverso 2018: 13). Bivše socijalističke države još su isključivije od nesocijalističkih brišući u autototalitarizmu svaki napredak iz vlastite prošlosti. Stvorena je službena skraćena istorijska svest. Revolucije su uvek budile utopije, ali ne i „plišane”, „baršunaste” ili „naranžaste” revolucije jer ove nisu bile utopijske. Strateški dezorijentisane, ali spolja dirigovane, bile su zaokret ka nacionalnoj prošlosti. Slom socijalizma značio je paralizu utopijske mašte i trijumf liberalnog tržišnog realizma bez vizije. Za razliku od doba koje su otvorile revolucije iz 1789. i 1917. godine, 21. vek je počeo kao sumrak utopija. Štaviše utopija je postulirana kao totalitarna vizija. Zaokret od principa nade ka principu tržišne odgovornosti javlja se jer je drugačija budućnost zamračena, a revolucije demonizovane kao totalitarne. Prošlost i budućnost više nisu razdvojene nadom u novo društvo, nego spojene u bezalternativnoj sadašnjici.

Stanje lišeno utopije olakšava reprodukciju kapitalističkog zaborava. Marginalizovani su sadržaji iz prošlosti koji mobilisu na dalje ukidanje socijalne nepravde u budućnosti (Spartak, Bastilja), drugačije centrirano sećanje samo pasivno žali za manjkom iste nepravde u prošlim vremenima. Lament nad viškom nepravde i nostalgično prisećanje na manjak nepravde karakterišu mišljenje koje ne napada strukturu i antagonizam, nego moralistički osuđuje nejednakost. Iščezla je Blohova konkretna utopija, tj. realna mogućnost promene društva revolucijom. Nestali su prometejski snovi i oslabile emancipatorske nade. Nastupilo je doba distopije – ekološke i socijalne katastrofe. Utopijska imaginacija zatvorena je u sadašnjicu, a kultura sećanja na socijalizam postala je parališuće sentimentalna. „Toplu struju” ekonomske emancipacije zamenila je hladna struja ekonomskog rezona (Traverso, 2018: 17). Konkretnu utopiju (koja nije tražila apsolutno nemoguće, nego ono što je nemoguće izvan zadatih mogućnosti koje nameću vladajući), razorila je privatizacija i postvareni svet novca i robe. Nastupio je prezentizam, pojam koji je uveo francuski istoričar F. Artog (*Hartog*) za rastegnutu sadašnjicu koja je progutala prošlost i budućnost (pri čemu su oslonci nove večne sadašnjice nacija, vera i naravno kapitalizam). Iz autentične prošlosti briše se doba socijalizma. Ako nema drugačije istinske prošlosti nema ni sećanja, ako nema drugačije budućnosti nema ni konkretne utopije. Kultura sećanja 21.veka je u začaranom krugu, možemo se sećati samo večne sadašnjice, tj. samo različitih faza istog, nerazorivih tvrdih identiteta kao što su nacija i vera. Izvan istih nema drugačijeg, a onaj koji traga za drugačijim

solidarnim socijalnim identitetima blizu je totalitarnog. Da bi se kod sećanja na socijalizam izbegla stigma totalitarnog beži se u sentimentalno bezopasno sećanje, u nostalgiju i melanholiju. To su dozvoljena sećanja na socijalizam jer nemaju veze sa konkretnom utopijom koja je subverzivna. Socijalistička prošlost jeste traumatična katastrofa, a ovaj postulat je dozvoljeni i poželjni okvir sećanja. Iako socijalistička „prošlost ne želi da prođe”, prezentizam sugerira da je nekapitalistička budućnost nepoželjna.

Zaključak

1. Nije samo zapamćena prošlost oružje, nego je to i prećutana prošlost. Kulturna hegemonija je u svakoj ideologiji osigurana čim se zaborav institucionalizuje i reprodukuje. Aporije kapitalističkog zaborava definisao je V. Benjamin još 1921. u radu „Kapitalizam kao religija”. Odbacujući Veberovu tezu o vezi protestantizma i kapitalizma pisao da je sam kapitalizam religija čije je jezgro obožavanje robe. Zato što nema posebnu dogmu ni teologiju nego utilitarizmu daje njegovu religioznu nijansu, kapitalizam je obožavanje kulta bez sna i milosti (Benjamin, 2015: 5–7). Benjaminove ocene se oslanjaju na Marksovo učenje o fetišizmu robe i važne su da bi se uočilo da je kontekst sećanja koje strukturno nameće kapitalizam u temelju religijski. Filter buržoaskog pamćenja je fetiš, postvarenje. Korisna prošlost je samo ona koja osigurava reprodukciju robnih vrednosti, a postulat sećanja je centriran oko slavni procedura koje osiguravaju neograničeno sticanje, a ne oko subverzivnih revolucija koje ga remete.

2. Fetiš, sociološki rečeno, nije svesna laž nego lažna svest, nije sebična namera koja planski krivi sliku protivnika nego je strukturni pogled na celinu. Nije produkcija laži nego reprodukcija uslova iskrivljene svesti. U ovoj sociološkosaznajnoj razlici zgusnut je kritički teorijski odnos prema kulturi sećanja kapitalizma.

3. Strukturna reprodukcija kapitalističkog zaborava se menja. Danas je prilagođena geopolitičkoj situaciji i kostimirana novim sadržajima. Uopšteno govoreći, hegemonie idejne osigurače reprodukcije zaborava globalizovanog kapitalizma, posredno ili direktno, čine tri uticajne razvijene epistemološko-političke perspektive koje nameću teme rasprava o prošlosti: a) pobednička neoliberalna teleološka teza o „kraju istorije” ili o postistoriji; b) konzervativna identitetska teza o borbi kultura koja je zaoštrena u podeli na verske kulturne krugove; c) antitotalitarna martirologija, žrtvena konstelacija centrirana oko homogenog fašističko-komunističkog dželata.

4. Pomenute perspektive operativno se sažimaju u antitezu između dva sindroma, dva nepomirljiva niza povezanih vrednosti: Azija-kolektivizam-totalitarizam– zatvoreno društvo-lager nasuprot Zapad –EU– globalno tržište–pluralizam– nacionalna država– otvoreno društvo. Ovom antitezom nastoji se zamagliti prepoznavanje mehanizama reprodukcije kapitalističkog zaborava. Markiranje fetiške strukture kapitalističkog zaborava moglo bi olakšati kritiku savremenog stereotipnog pamćenja socijalizma.

Literatura

- Anderson, Perry. 2004. Union Sucree, *London Review of Books*, Vol. 26, 18–23.9.2004: 10–16.
- Assmann, Aleida. 2011. Kollektives Gedächtnis, in *Dossier, Geschichte und Erinnerung*; Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn: 26–29.
- Belavusau, Uladzislav/ Gliszczynska, Aleksandra-Grabias. 2017. Memory Laws: Mapping a New Subject in Comparative Law and Transitional Justice, in, *Law and memory*, Cambridge University Press: 3–28.
- Benjamin, Valter. 1974. *Eseji*, Beograd, Nolit.
- Benjamin, V. 2015. Kapitalizam kao religija, <https://anarhistička-biblioteka.net/library/walter-benj...> pristupljeno januara 2020.
- Bensaid, Daniel. 2006. *Wunden und Missbrauch der Erinnerung* http://danielbensaid.org/IMG/pdf/2006_11_03_db_d_514.pdf pristupljeno januara 2020.
- Bojm, Svetlana. 2005. *Budućnost nostalgije*, Beograd, Geopoetika.
- Desmond, Matthew. 2019. In Order to understand the brutality of American capitalism you have to start on the plantation, *The New York Times Magazine*, 14. avg. 2019.
- Fischer, Hennig. 2011. Erinnerung, Vergessen und das linke Geschichtsbewusstsein, *Grundrisse*, Zeitschrift für linke Theorie und Debatte, 12: 62–71. <http://www.grundrisse.net/grundrisse40/erinnerung-und-das-linke-geschichtsbewusstsein.htm> pristupljeno januara 2020.
- Freedom for history? The case against memory laws. 2013. J.Appleton,P.Nora,O. Salvatori, *Free Speech debate*, 3.4.2013. <http://freespeechdebate.com/discuss/freedom-for-history-the-case-against-memory-laws> pristupljeno januara 2020.
- Gliech, Oliver. 2008. Die Sklavenrevolution von Saint-Domingue, *Avinus magazin* 28. Mai 2008.
- Hobsbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema*, Dereta, Beograd.
- Holm, Charles. 2014. *Black Radicals and Marxist Internationalism 1864–1948*. MA Thesis https://www.academia.edu/39661928/Black_Radicals_and_Marxist_Internationalism pristupljeno februara 2020.
- Ince, Onur Ulas. *Colonial Capitalism*, 2016. https://www.academia.edu/1068956/Colonial_Capitalism_and_the_Dilemmas_of_Liberalism_Framing_an_Inquiry (pristupljeno marta 2017)
- Kopecek, Michal. 2008. In Search of „National Memory” in Kopecek (ed.), *Past in the Making, Historical Revisionism in central Europe after 1989*, Budapest, Central European University Press: pp. 75–92.
- Koposov, Nikolay. 2018. *Memory Laws, memory wars – The politic of the past in Europe and Russia*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- Kuljić, T. 2002. *Prevladavanje prošlosti*, Beograd, HO.
- Leggewie, Claus. 2010. Seven circles of European memory, *Eurozine* 20.12. 2010.

- Lingen, Cerstin von 2009. Erfahrung und Erinnerung. Gründungsmythos und Selbstverständnis von Gesellschaften in Europa nach 1945. *Archiv für Sozialgeschichte* 49: S.149–184.
- Marks, Karl. 1964. *Kapital II*, Beograd, Kultura.
- Milošević, Srđan. 2016. *Dekolonizovanje svesti*, <https://pecanik.net/dekolonizovanje-svesti/> pristupljeno februara 2020.
- Molden, Berthold. 2009. Mnemohegemonics, Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im Ringen von Hegemonie, in Molden,B./ Mayer,D. (eds.) *Vielstimmige Vergangenheiten. Geschichtspolitik in Lateinamerika*,Vienna, *Atencion*, Vol 12: S. 31–56.
- Niče, Fridrih. 2016. *Genealogija morala*, Beograd: Dereta.
- Suvin, Darko. 2019. *Što nam znači egzistencijalna anti-utopija* (rukopis)
- Traverso, Enzo. 2018. *Melankolija ljevice*, Zagreb: TIM press.
- Wright, Steve. 1996. The limits of Negri's class analysis, *From Reconstruction* 8 (1996) <https://libcom.org/library/limits-negris-class-analysis-steve-wright> pristupljeno januara 2020.
- Zinn, Howard. 2003. *A People's History of the United States – 1492-Present*, New York: Harper Collins.